

DEVLETİN TOTALİTERLİĞİNE İTİRAZ: MUHAFAZAKÂRLIK VE ARA KURUMLAR

DISAPPROVAL OF TOTALITARIANISM OF THE STATE: CONSERVATISM AND INTERMEDIATE ASSOCIATIONS

FATİH ERTUGAY*

ABSTRACT

The concept of intermediate associations is one of the main concepts that conservatism primarily dwells on. The importance of intermediate associations does not drive only from having a definite historicity and basing on traditions in terms of conservatives. Their basic importance and function stem from penetration of the modern state into the society, potential of exerting pressure and impeding practice. With reference to conceptualization of intermediate associations, aims to handle attitudes of conservatives in the face of modern the totalitarian quality/core of the state, their explanations and disapproval points.

Keywords: Conservatism, Intermediate Associations, Modern State, Totalitarianism.

ÖZ

Ara kurumlar, muhafazakârların üzerinde en çok durduğu kavramlardan biridir. Muhafazakârlar açısından ara kurumların önemi yalnızca belirli bir tarihselliğe sahip olmaları ve geleneğe yaslanıyor olmalarından kaynaklanmaz. Onların temel önemi ve işlevi, modern devletin topluma yayılma, ona nüfuz etme, baskı uygulama potansiyeli ve pratiği karşısında birer bariyer olmalarından ileri gelir. Bu çalışma, muhafazakârlığın ara kurum kavramsallaştırmasından hareketle, modern devletin totaliter niteliği/öz'ü karşısında takındıkları tutumları, getirdikleri açıklamaları ve itiraz noktalarını ele almayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Muhafazakârlık, Ara Kurumlar, Modern Devlet, Totalitarizm.

* Yrd. Doç. Dr., Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, İİBF

Giriş

“[M]odern tarihteki özgürleşmeler içinde en temel olanı, devletin, eskiden onu sınırlayan dini, ekonomik ve ahlaki otorite bağlarının kısıtlayıcılığından özgürleşmesiydi.” (Nispet, 1962: 109).

Faşist ve sosyalist diktatörlüklerin ortaya çıkmasıyla birlikte, bunları açıklama ve betimleme çabaları, ortak özelliklerine işaret eden bir kavramın yani totalitarizmin literatüre girmesine yol açmıştır. Baskıcı karakteriyle birey ve toplum yaşamının her alanına nüfuz etme isteğine sahip bir siyasal aygıtı ifade eden; daralan ve gittikçe tahammül edilemez bir toplumsal-siyasal durumu anlatan totalitarizm kavramı, özellikle İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında sıklıkla kullanılır olmuş ve Hitler, Mussolini ve Stalin gibi politik liderlerin yönetimindeki devlet uygulamalarını tanımlayıcı bir nitelik kazanmıştır. Dolayısıyla modern devletin gelişiminde başka bir durağı ifade eden totalitarizmin demokratik devlet için düşünülmesi pek olası gözükmemektedir. Bununla birlikte, söz konusu tarihsel gerçekliğin yanı sıra modern devletin merkezleşmiş bürokratik yapısı; sosyal, siyasal, askeri ve iktisadi kapasitesiyle (demokratik biçimlerinin bile) birey- toplum yaşamı üzerinde sınırlayıcı ve nüfuz edici bir boyuta sahip olduğu da artık sıkça dile getirilen bir husustur. Bilhassa teknolojik imkânların gelişmesi ve bunların devlet tarafından bireysel ve toplumsal yaşama müdahale etmek-düzenlemek için yoğun olarak kullanılması nedeniyle totalitarizmin daha geniş ve gizlenmiş tarihsel politik bir düzlemde değerlendirilmesini gerektirir. Başka bir anlatımla böylesi bir totaliter nitelik, öz olarak modern devletin her türlü biçimine içkindir. Ortaya çıkması için uygun koşulların oluşması yeterlidir. Bu nedenle çalışma, totalitarizm kavramından yalnızca belirli bir tarihsel aralıkta görülen devlet pratiğini kast etmemekte; onun bizzat modern devletle açık ya da örtülü ilişkisi üzerinden hareket etmektedir.

Muhafazakârlar da modern devleti tam da bu nokta üzerinden açıklamaya çalışırlar. Baskıcı karakteri ve hem dikey hem de yatay olarak topluma yayılma çabasıyla, birey ve onu kuşatan toplumsal yapılar açısından yıkıcı sonuçları olduğu iddiası ile modern devleti, sert bir şekilde eleştirirler. Onlara göre modern devlet, ara kurumların sınırında durması gerekirken bu sınırları ihlal etmiştir. Modern devletin totaliter mahiyetini ortaya çıkaran bu sınır ihlali, muhafazakârların toplum adına korunması gerektiğini düşündükleri hemen her şey açısından dramatik sonuçlar doğurmuştur. Bu yüzden muhafazakârlar, böylesi bir devlet gücünün olası bütün mekanizmalarla sınırlandırılması gerektiğine inanırlar. Ama her şeyden önemlisi onlara göre, böyle bir sınırlama, rakip bir iktidar alanı ve birey için bir korunma alanı anlamına

gelen ara kurumlar vasıtasıyla gerçekleştirilebilir. Bu bağlamda çalışma, muhafazakâr düşüncede, modern devleti analiz ederken başvurulan argümanları, bu argümanların tarihsel ve sosyo-politik arka planını incelemeyi; ortaya konan temel çıkarsamalar üzerinden, modern devletin totaliter özü ve ara kurumların devletin bu yönü karşısında ne şekilde işlevselleştirildiğini değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Belirtilmesi gereken bir diğer konu da, Batı Avrupa’da gelişen modern devletin belirmeye başladığı andan itibaren her yönüyle ve kelimenin bugünkü anlamıyla totaliter bir devlet olarak gelişmediği gerçeğidir. Belirgin bir totaliter eğilim kendisini göstermekle beraber –özellikle Fransız Devrimi ve akabindeki dönem dikkate alınır- modern devletin, her yerde ve her durumda bütünüyle totaliter bir örgütlenme olduğunu iddia etmek yanlış olacaktır. Çalışma, daha önceki siyasal iktidar yapılanmalarına kıyasla ve örgütlenme biçimi ne olursa olsun modern devletin, totaliter bir öz taşıdığı düşüncesinden hareketle, muhafazakârlığın bu öze ve onun pratiklerine dönük eleştirilerini ele almayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda modern devletin demokratik, otoriter ya da totaliter biçimleri arasındaki farkın ötesinde, her birisinde öz olarak bulunan ve uygun şartlarda ortaya çıkan total iktidar anlayışı ve uygulamalarına karşı, muhafazakâr düşünürlerce tarihsel süreç içerisinde ifade edilmiş olan uyarılar değerlendirilmeye çalışılacaktır. Dolayısıyla çalışma, totalitarizm üzerine kaleme alınmış olan literatürdeki, faşist ve sosyalist totaliter devlet analizlerinden hareketle formüle edilen totaliter devlete dair özelliklerin ayrıntılı analizine girişmeyecektir. Örneğin tek parti ve bir lider ya da ideolojik bir yönetici elit grubun varlığı gibi teknik-niceliksel özellikler bilinçli olarak çalışmanın temel tartışmasının dışında bırakılmıştır. Bunun yerine demokratik olduğu iddiasında olan devletlerde bile zaman zaman teşhis edilebilen ve bir öz şeklinde bulunan bazı özelliklere yoğunlaşmıştır. Söz konusu bu öz’e esas niteliğini veren, siyasal iktidarın birey ve toplum üzerinde kurucu ve düzenleyici bir aygıt olarak yükselmesidir.

Son olarak, ne muhafazakâr düşüncenin ne de bu çalışmanın modern devleti bütünüyle totaliter bir karakterde resmetmediğinin yani her yönü ve görünümü ile totaliter olduğu iddiasında olunmadığının belirtilmesi yerinde bir uyarı olacaktır.

I. Modern Devletin Totaliter Boyutu

Çok yönlü ve çok boyutlu olarak gelişen modernleşme sürecinin siyasal alandaki tezahürü olan modern devlet kavramının, “belli bir toprak ve belirli

bir halk üzerinde güç kullanan aygıt¹ anlamına gelecek şekilde kullanılması yenidir ve devlet denen bu yeni siyasal iktidar yapılanmasının, o ana kadar ki siyasal iktidar yapılanmalarından belirgin özellikleri ile farklılaştığını anlatır. Dolayısıyla modern devletin totaliter² niteliği üzerine konuşabilmek, için öncelikle *yeni* olan bu kavramın ortaya çıkışıyla ilgili gelişmelere ve buna dair tartışmalara değinmek gerekir. Bu bağlamda eğer modern devlet, belirli bir coğrafyada, belirli bir zaman diliminde ve belirli tarihsel koşullara bağlı olarak gelişen modernleşmenin bir bileşeni olarak alınacaksa -ki böyledir- her şeyden önce kısaca bu tarihsel sürecin temel dinamiklerine ve akabinde modern devletin totaliter mirasına kısaca değinmek gerekmektedir. Kaldı ki bu dinamiklerin büyük bir bölümü, muhafazakârların temel eleştirilerini yönelttiği noktaları oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu süreci kısaca incelemek, muhafazakârların modern devlete ve onun işleyiş biçimine yönelik eleştirilerinin temellerine göz atmış olma imkânını verecektir.

İlerlemeci ve Çatışmacı Bir Süreç Olarak Modernleşme

Değişimin süratine ve mahiyetinin derinliğine koşut olarak, kendinden önceki geleneksel dünyayla çatışan ve toplumsal yapıda var olan bütün

- 1 Kavramı bu anlamı ile ilk kullanan Machiavelli'dir. Machiavelli devlet (etat) sözcüğünü yeni bir anlamda ve genel görünümü ve biçimi değişebilen, ancak özde hâkim çizgileri açısından aynı kalan bir kolektif birliği belirlemek amacıyla kullanmıştır (Brancourt, 2000: 179): "Kesin olan bir şey varsa, o da 'devlet' sözcüğünün Ortaçağ siyasi dil dağarcığında yer almadığıdır. Yer almamıştır... çünkü henüz kesin ve belirgin bir anlama kavuşmamıştır. Modern algılanış biçimiyle 'devlet' sözcüğü, görece yakın bir döneme kadar çeşitli Avrupa dillerinde bulunmayan yeni bir sözcüktür." (D'Entreves, 2005: 194): Hatta "modern devlet" şeklindeki kullanımda modern sıfatı aslında sözü gereğinden fazla uzatmaktan ibarettir. Zira devletle ilgili belirtilen özellikler, Avrupa tarihinin erken modern aşamalarında gelişmeye başlayan siyasal yapılar dışında, hiçbir büyük ölçekli yapıda bulunmaz (Poggi, 2008: 35): Yine de çalışma boyunca, onun değişen karakterini vurgulamak amacıyla devlet, *modern* sıfatı ile birlikte kullanılacaktır.
- 2 Toplumu bir bütün olarak ele alan, bir bütün olarak dönüştürmek isteyen ve total kontrol sistemi ile toplumu sürekli düzenleyen devletin, ideoloji, siyasal parti ve liderlik olgularının bütünlüğünü anlatmak için kullanılan totalitarizmin en önemli özelliği toplumun, siyasal olarak total kontrolünün sağlanmasıdır. Totalitarizm, devlet ve toplumu bir ve bütünlük içerisinde birbirine ekleyen, birbiriyle uyumlulaştıran ve ortak bir dünya görüşünü topluma dayatan bir siyasal sistemdir. Totaliter sistemde toplum, bir ideolojik totalite içerisinde plan ve programa tabi kılınarak kontrol altına alınır (Çetin, 2002: 16): Onun öz'üne odaklanırsak varılacak tam şu olacaktır: "totalitarizm, tek bir düşünsel yapı içinde toplumu kurmak, tek bir otorite altında, tek bir amaca ulaşmak için organize olmuş siyasal düzendir." (Walker, 1972: 5): Bununla birlikte totalitarizm kavramı olarak ancak 20. yüzyılın başında muhalefet partilerinin baskı altına alındığı, toplama kamplarının kurulduğu, siyasi suçlar için ölüm cezalarının konulduğu İtalya'daki faşist uygulamalara yönelik eleştirel saldırılarda kullanılmaya başlamıştır. (Giddens, 1984: 295): Dolayısıyla totalitarizm kavramını, erken modern devlet örnekleri için bugünkü anlamı ile kullanmanın doğru olmayacağı açıktır. Ancak totaliter iktidar pratiklerini ve anlayışını bir öz çerçevesinde düşünme imkânı nispetinde, modern devletin ortaya çıkışı ve gelişimi sürecini bu öz çerçevesinde analiz etmek de imkân dâhilinde olacaktır. Zaten ilk muhafazakâr düşünürlerin, adımı koymadıkları bu *şey/duruma* itirazları da böylesi bir zemin üzerinde yükselmiştir.

kurum ve kavramları baştan aşağıya dönüştüren modernleşme, bu yönüyle köktenci bir dönüşüm meydana getirmiştir (Huntington, 1968: 142). Öyle ki, değişmeyen ya da değişimin etkisine maruz kalmayan hemen hiçbir alan kalmamıştır. İktisadi ilişkilerden toplumsal dokuya yani tüketimden, üretim ve üretim yöntemlerine, üretimde kullanılan ham maddelere; toplumun sınıf yapısından, aile yapısına ve işlevlerine; sosyal ilişki ve davranışlardan, değer sistemi, inançlara, tutumlara ve genel olarak yaşayış tarzına kadar insanın ilişki kurmuş olduğu her şeyin dâhil olduğu bir alanda önemli, derin ve büyük ölçekli bir takım değişme ve gelişmeler modernleşme sürecinde ortaya çıkmıştır. Giddens bu değişimi tarif ederken, modern çağın harekette geçirdiği değişimin *hızına* vurgu yapar. Ona göre modernliğin koşulları içinde değişimin hızı son derece fazladır. Üstelik bu durum en çok teknoloji açısından belirgin gibi görünse de, diğer bütün alanlara yayılmıştır (2004: 15, 16). Özetle modernleşmenin ifade ettiği değişim *devasa* bir nitelik göstermektedir (Ward ve Rustow, 1964: 146).

Hızlı ve devasa bir değişimle karakterize edilen modernlik, (ki bu bir bütün olarak ekonomik, politik ve kültürel değişimleri ifade etmektedir), toplumun yeni bir tipte ortaya çıkması anlamına da geliyordu (Poole, 2005:10). Bu yeni toplumun merkezinde dünyanın ve hayatın ilkelerini ya da yasalarını akılla kavrayabilen modern birey yer almaktadır. Böylece aklını kullanabilen modern birey, fizik evrenin işleyiş yasalarına ulaşarak kısmi de olsa ona müdahale kapasitesine erişebilecektir. Dahası beşeri olana, yani sosyal gerçekliğe de aynı yetkinlik ve gerekçelerle müdahalede bulunabilecektir. Hatta bu ikincisi, fizik evrene müdahale edebilme kapasitesinin ötesindedir. Müdahale fikri ise motivasyonunu bir aydınlanma projesi olarak sürekli ve doğrusal bir ilerleme fikri üzerine oturtmaktadır (Şaylan, 1996: 18). Bu bağlamda modern olma durumuyla birlikte atılan her yeni adım, eskinin geride bırakılması anlamında ilerleme olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla bu ilerleme anlayışı yalnızca eskinin geride bırakılmasını değil, onun yıkılarak aşılmasını ifade etmektedir. Bu nedenle Paz, modernitenin ayırt edici özelliğinin eleştiri olduğunu belirtir. Modernitenin din, felsefe, ahlak, hukuk, tarih, ekonomi ve siyasetin eleştirisiyle başladığını; ayırt edici özelliğinin, ortaya çıkışının özel işaretinin, eleştiri olduğunu söyler (Paz, 1994: 89). Eleştiri beraberinde başkaldırıyı da getirmiştir. Modernlik, normatif olan her şeye isyan deneyimiyle başlar. Bu başkaldırı, ahlakilik ve yararlılık üzerine kurulu geleneksel standartları etkisiz hale getirmenin ve aşmanın bir yoludur

(Kızılçelik, 1994: 88)³. İnsanlar kendi iradelerinin üzerinde başka her türlü aşkın otoriteyi reddederek, özgürlüklerinin önüne konulmuş olan engelleri aşma kararlılığıyla yeni bir toplum, başka bir ifadeyle yeni bir dünya yaratma çabası (Kahraman, 2007: 1) ile çatışarak ilerleyen bir sürecin parçası ya da daha doğru bir ifadeyle nesnesi haline gelmişlerdir⁴.

İlerlemeyi sağlayacak, geleneğin aşılmasını olanaklı kılacak güç ise akıldır. Akıl, tarihsel bir dönem olarak modernitenin bileşenlerini bir bütün halinde bir araya getiren, yeniden içeriklendiren ve yeni bir insan, yeni bir evren tasarımını inşa edecek biçimde kurgulayan tarihsel bir süreç olarak Aydınlanma düşüncesinin temelini oluşturuyordu (Özipek, 2004: 15-16). Akla, özellikle Kıta Avrupa'sının Aydınlanmacı filozofları arasında büyük bir inanç ve yegâne bilgi kaynağı olarak muazzam bir övgü vardı. Bunun paralelinde, hurafeyle özdeşleştirilen geleneğe ve önceye atıf yapan veya oralardan kaynaklandırılan her türlü iddiaya karşı büyük bir nefret söz konusuydu. Buna bağlı olarak insanlığın ve toplumun akıl aracılığıyla (araçsal akıl) sürekli bir ilerlemeyi mümkün kılacağı varsayıyordu. Bu nedenle geçmişe/önceki çağlara uygun olmuş olanın, bugüne ve geleceğe uygun olmadığı temelinde siyasi ve hukuki pratikteki değişiklikler haklılaştırılmaktaydı. Nihai olana dönük her adımın, yeni bir ilerleme aşaması olarak meşruiyeti vardı (Davis, 2005: 6-7). Kısacası Aydınlanma akli, gerek evrenin telosunu belirlemeyi üstlenme boyutuyla, gerek toplumsal uyum ve bireysel amaçlara ulaşmayı düzenleyen bir zihinsel süreci ifade eden boyutuyla, artık farklı bir evren tasarımı kaynaklık ediyordu. Bu akılla Aydınlanma insanı, hiçbir gizemin insanüstü sayılmadığı büyüü bozulmuş dünyayı her yönüyle kavrayabilecekti (Özipek, 2004: 25)⁵.

Geçmişin bugün ve gelecekle olan bağı, geçmişini tasfiye ederek yıkan Aydınlanma (aklı), siyasal alanda da bütün geleneksel otoriteleri hükümsüz ilan etmiş; onların meşruiyetlerinin altını oyarak yeni bir siyasal vasata ve örgütlenme modeline kapı aralamıştır. *İnsana dair olanın* her türlü biçiminin akılla

3 Bu yönüyle modernitenin gelenekle girişilmiş bir çatışma olduğu dahi söylenebilir. Her ne kadar, modernite geleneği bütünüyle yok saymasa da, onun belli bir biçimde aşılması irade ve sürecini ifade eder. Dahası siyasal modernite söz konusu olduğunda, geleneğe yaklaşımın çok daha katı olduğunu söylemek mümkündür. Siyasal modernite, kendisini hem meşrulaştırmak hem de güçlendirmek için geleneksel olanı yok sayarak işe başlar (Kahraman, 2007: 27).

4 Hâlbuki modernleşmenin felsefi temelini oluşturan Aydınlanma düşüncesinin esası insanı edilgenlikten kurtarmak, eleştiren ve sorgulayan bir varlık haline getirmek iken, insan belirlenen bir varlık haline gelmiştir.

5 Ancak bu anlayış bir yandan "akıl" ve "bireyi" merkeze alarak insanı yüceltmıştır ama öte yandan insanlığın başına totalitarizm gibi bir belayı sarmıştır (Coşkun, 2009: 346).

kavranabileceğini ve dahası yeniden tasarlanabileceğini düşünen Aydınlanmanın, bir nevi siyasal yansımasını modern devlet oluşturmuştur. Şüphesiz modern devletin ortaya çıkışını tarihsel olarak etkileyen pek çok başka etken söz konusudur. Ancak onu düşünülebilir kılan ve bundan da öte böylesi bir tasavvurun pratize edilmesini mümkün kılan Aydınlanma'nın kışkırtıcılığıdır. Ayrıca modern devlet, yeni meşruiyet tasarımı/yöneten-yönetilen ayrımını rıza üzerine kurması ve bunu gerekçelendirmesi bakımından yepyeni bir yerde durur. İktidarın (potestas) ilkesi (auctoritas) artık yeryüzündedir; meşruiyet toplumdan (populus) kaynaklı hale gelir. Öte yandan siyasal iktidarın meşruluğunun modern bir temele kavuşturulmasına ve toplum, iktidarın kaynağı olarak düşünülmesine rağmen, devlet, siyasal alana hükmetme yani egemenliği kullanma tekeli eline almıştır. Bu tekel öylesi bir güçle donanmıştır ki, modern devlet öncesi hiçbir siyasal iktidar biçimi böyle bir güce erişememiştir. Sonraki başlık modern devletin bu yönünü biraz daha açmayı, onun yapı ve işleyiş mantığına odaklanmayı amaçlamaktadır.

Modernleşmenin Modern Devlete Totaliter Mirası

Modern devlet, modernleşme sürecinde, Avrupa'da feodalizme içkin olan parçalanmışlığın yol açtığı sosyal ve siyasal sorunları merkezileşme yoluyla gidermeye çalışan, dolayısıyla feodalitenin farklı iktidar odaklarına dayalı parçalı iktidar modelinden farklılaşarak merkezi bir örgütlenmeyi öngören bir devlet biçimine geçişi ifade eder (Coşkun, 2009: 162). Modern devlet içeriğinin, bir bütün olarak modernliğin en kolay fark edilebilir yanını oluşturan politik alandaki yansımaları tarafından şekillendirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır (Erdoğan, 2006: 32). Modernleşmenin politik uzantısı olarak modern devletin, güçlü ve merkezi bir siyasi birlik etrafında⁶, toplumsal örgütlenmenin en *iyi* biçimini ifade ettiği düşünülür. Devlet, sıkı bir şekilde kenetlenmiş toplumun politik ifadesidir. Böylece toplum, sıkı bir birlik olarak görüldüğü ölçüde, farklı grupsal var oluşlar toplumun *politik birliğine* tabi ve tali hale getirilir. Kısaca en üstün kimlik, toparlayıcı siyasi kimliktir. Diğer siyasi kimlikler aile, dini cemaat, etnik topluluklar daha aşağı var oluş durumları olarak görülür (Erdoğan, 2006: 32-33). Bu, modern devletin birçok açıdan türdeşleştirici ve standardize edici yönünün de bir

6 Totalitarizmin, temellerinin modern devletin ortaya çıkması ile atılan bir kavram olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü modern devlet feodal düzenden farklı olarak parçalanmış bir siyasi yapı yerine merkezileşmiş, şiddet tekeline sahip olan bir devlettir. Parçalanmış bir düzen totalitarizme izin vermez. Gücün tek bir merkezde toplanması ve bürokrasi ile emirlerin devletin her köşesine kusursuz bir şekilde yayılması fikri olmadığı sürece de total bir anlayıştan söz edilemez (Yıldız, 2009: 71).

yansımasıdır. Modern devlet, merkeziyetçidir, karmaşık düzenlemelere ve yapılara çok da müsamahakâr değildir; eğilimi daima hukuki ve siyasi sistemleri düzene koymaya ve standardize etmeye çalışmak olmuştur (Kukathas, 2003: 257). Yönetimini de standardize ettiği yönetilenlerin rızasına dayandıran modern devlet, böylece varlığının insanların iyiliği için olduğu şeklindeki kabulü haklılaştırmaya çalışır. Bu kabul onun başka bir özelliği olan egemenlik iddialarını da destekler ve güçlendirir. Zira modern devlet, egemen devlettir ve tebaası üzerinde hükmünü icra etme bakımından hiçbir rakip otoriteyi kabul etmez.

Modern devlet, hukuk devleti olma iddialarına rağmen temel yönetim ilkesi olarak hâlâ *hikmet-i hükümeti* esas almaktadır. Devletin, devlet olarak varlığı son noktada, bireylerin “doğal hakları”ndan da “toplumun refahı”ndan da önce gelir. Devletin çıkarlarıyla ulusun çıkarları özdeşleştirilerek en üstün politik amaç haline getirilir. Böylece, toplumun devlet uygulamalarını sorgulaması ve iktidar aygıtını kontrol etmesi dizginlenmiş olur. Dahası devlet, kendisinin kontrolünü sınırlamanın ötesinde, kamu alanını aşarak sivil toplumu da kuşatan bir yaklaşımla *düzenleme* eğilimi içerisine girmektedir. Toplumsal yaşamın hemen hemen her yanını katı kurallarla bağlama ve böylece bireylerin özgür hareket alanlarını daraltma eğilimi modern devletin bir “tutkusu” durumundadır (Erdoğan, 2006: 35, 36). Bu tutkunun başka bir boyutu ise, modern devletin, genel, bir ve bütün olma anlayışı üzerinden şekillenen bir egemenlik anlayışına yaslanmasıdır. Bütünlük, haklılığı, siyasal iktidarın tekliği ve tekelliğinden alır. Bu nedenle birlik, bütünlük ve uyum bu tekleşmenin bir zorunluluğudur. Çünkü birlik, bütünlük ve uyum modern devletin bütüncül bir iktidar alanı yaratarak total bir evrenin düzenlenmesi imkânını verir. Egemenlik ve toplumsal rızanın aynı bedende/devlette birleşmesi bu imkânı en üst noktaya çıkartır. Birlik, bütünlük ve uyumun bozulması riski toplumun devlete olan ihtiyacını, dolayısıyla itaatini artırır ve buna yönelik itiraz ve retlerin düşman ilan edilip yok edilmesine meşruluk kazandırır. Nihai noktada bütünlük ve uyumun koruyucusu siyasal iktidar ile toplumsal itaatın ortak düşmanları olan bireysellik, çoğulculuk, parçalanmışlık ve uyumsuzluk bu düzenin dışına atılır (Çetin, 2007: 48).

Modern devletin gelişiminin genel bir özelliği de yönettiği topluma giderek daha fazla nüfuz etmesidir. Pierson’ın belirttiği üzere birçok yorumcu Fransız Devrimi’yle devletin, toplumu ve bireyi, dolaylı yollar kullanarak yönetmek yerine daha doğrudan yönetmeye kaydığına işaret etmektedir. Modern devlet, gelişmiş üst yapı gücüyle kendi toplumunu yöneten ve büyük

ölçüde biçimlendiren hatta *yaratan* (vurgu bize ait), aktif ve proaktif bir devlet olarak görülmektedir. Modern devletin ortaya çıkmasıyla birlikte, toplumun ölçülmesi, tanımlanması ve araştırılmasına olan ilgi artmıştır⁷. Modern devlet hiç kuşkusuz yurttaşlarının günlük yaşamlarının en mahrem bölümleriyle bile yakından ilgilidir ve bunu öyle bir şekilde yapar ki en despot premodern devletler de bile bireyler bunun farkına varamazlar (Pierson, 2014: 81, 82)⁸. Bu anlamda totaliter bir öze haiz olan modern devlet, çağın teknik araçlarını da kullanarak insanlara sığınma alanları bırakmayacak bir yoğunlukta, rejimin en derin, en kuytu yerlerine sızarak çok geniş bir alanda iktidar düzeni kurması ve buna süreklilik kazandırmasıyla tebarüz eder (Friedrich ve Brzezinski, 1964: 132). Zira modern devlet, önceki siyasal iktidar örgütlenmelerine göre çok daha fazla güce ve otoriteye sahiptir (Huntington, 1968: 148). Bu güç ve otoriteyle modern devlet, tesis edeceği hiyerarşik düzen ve kendi belirleyeceği çıkar dağıtım mekanizmalarını da kullanarak ekonomik ve toplumsal alandaki müdahalelerini ve kontrol gücünü artırır. Elinde bulundurduğu eğitim, bürokrasi ordu, propaganda, medya⁹, ideoloji

7 Devlet'in bu yönde gelişimi ile istatistik biliminin gelişimi arasında dikkat çekici bir ilişki vardır. Aşağı yukarı on sekizinci yüzyıla denk gelen istatistik bilimindeki bu gelişmeyi Foucault, devletin bileşenleri arasında sayar. Bkz. (Foucault, 1994: 212): İstatistik kelimesinin kavramsal olarak *state* ile ilişkisi aşîkârdır. Orjinali *state-istics*'dir (Pierson, 2014: 81): Kelime olarak Fransızca, Almanca ve İtalyanca kelimelerin anlamsal ortaklığına/bileşimine dayanır. Almanca statistik "devlet idaresi sanatı, idari amaçla toplanan sayısal bilgiler, uygulamalı matematik" sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük İtalyanca stato sözcüne dayanan Almanca staat "devlet" sözcüğünden "-ikos" sonekiyle türetilmiştir (Apaydın vd., 1996: 2; Turanlı ve Gümüş, 2010: 1; Barnet, 1999: 1; <http://www.etymonline.com/index.php?term=statistics>, Erişim Tarihi: 09.10.2015): Ayrıca yine bu bağlamla ilişkili olarak, Aydınlanma düşüncesinin mirasını kullanarak modern devlet, gerçeklik, mutlak doğruluk, bilimsellik, rasyonellik dolayısıyla çağdaş dünyaya uygunluk iddialarıyla oluşturulan bilgi merkeziliği iddiasıyla da toplumu düzenleme/toplum mühendisliği çabalarına da meşruluk kazandırmaya çalışmaktadır. Bkz. (Friedrich ve Brzezinski, 1964: 125).

8 Geleneksel devletlerde [premodern devletlerde] totalitarizm var olamaz çünkü onların parçalı/bölünmüş karakteri, kaynakların mobilizasyonu için yeterli uygunlukta değildir. Benzer şekilde örneğin geniş anlamıyla tâbi topluluklara özellikle fethedilen nüfusa boyun eğdirmek ya da onların gözünü korkutmak amacıyla şiddet kullanma olarak terör, tarihte oldukça yaygındır. Ancak tarihsel olarak katliam ve zulümde totaliterliğin alçaklığıyla boy ölçüşebilecek hiçbir örnek yoktur (Giddens, 1984: 302).

9 Burada medyaya ve onun ilişkili olduğu teknolojiye özel bir yer açmak gerekir. Zira Friedrich ve Brzezinski'ye göre totalitarizm; basın, radyo, televizyon, sinema gibi kitle iletişim araçlarını kullanarak siyasal iktidarın elinde toplanmış olan, topluma yönelik tam bir denetim ve programlama tekeli; teknoloji ile güçlendirilmiş silahlı kuvvetlerin tam bir denetim tekeli ve hem bürokrasi hem de teknokrasi ile rasyonelleştirilerek siyasal iktidarın çıkarları doğrultusunda merkezileştirilmiş bir ekonomi ve planlama özellikleri, teknoloji ve teknokratik rasyonellik olmadan gerçekleşemez. Toplumu düzenlemek ve denetim altında tutmak için gereken herşey, yani silahlar, iletişim araçları, izleme teknikleri, raporlama, hesaplama, vergi toplama, propaganda, eğitim gibi işlevler, teknolojik araçlar olmadan devletin totaliter uygulamaları toplumu kontrol altında tutamaz (1964: 14, 16): Bu açıdan bakıldığında modern devletin totaliter niteliğini değerlendirirken teknolojinin ve bundan türeyen diğer uygulamaların çok istisnai ve özel bir yerinin olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Bu özellik, modern devlete, hiçbir

gibi denetim araçlarıyla da bu düzenin idamesini sağlar (Çetin, 2007: 52)¹⁰. Bunun karşısında yer alan her türlü dinsel, ahlaki ve toplumsal inancı ve yapıyı dışlayarak ya da tasfiye ederek de kontrolünü pekiştirir.

Modern devletin totaliter karakterinin en önemli fonksiyonu, toplumsal, siyasal ve ekonomik düzenlemelerdir. Meşruiyeti devlet kaynaklı kılan ve buna göre toplumu kuran totaliter anlayış, oluşturduğu siyasal ve toplumsal bütünlük dünyası içerisinde toplumsal düzenlemeler yapar ve bu düzenlemeler gereği bireyin bu bütünlüğe entegrasyonunu sağlar (Çetin, 2002: 23). Bu entegrasyon ise, devletin yukarıda da belirtilen ve diğer amaçları için de araçsallaştırdığı, aynı zamanda tekeline aldığı propaganda, eğitim ve zor gibi aygıtların kullanılması suretiyle gerçekleştirilir (Linz, 2008: 62). Böylece modern devlet, “[s]istemi oluşturan birimlerin tek, zorunlu, yarışmacı olmayan, hiyerarşik düzenli, fonksiyonel olarak farklılaşmış az sayıda kategoriler halinde örgütlendirildiği; bunların devletçe tanındığı ve ondan ruhsat aldığı (...) bir menfaatler sistemi”ni (Schmitter, 1974: 93) kendi amaçlılığı doğrultusunda inşa eder. Nihayetinde de devlet kendine bağlı örgütsel yapıları, tasfiye ettiği geleneksel yapı ve kurumlar yerine ikâme ederek, üretilen her türlü toplumsal ve ekonomik değerlerin kontrolünü sağlamaya çalışır.

Son tahlilde modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan bu yeni siyasal iktidar formunun ya da yeni bir siyasal iktidar örgütlenmesi modeli olan modern devletin, iktidar üretme ve bunu sürdürme araçları öylesine çok, öylesine yaygın bir etkiye sahiptir ki, her modern devletin doğasında totaliter bir öz bulunduğu iddiasını haklı çıkarır. Öyle ki, modern demokratik devlet modeli ile otoriter ve totaliter devlet modeli arasında zannedildiğinin aksine çok da derin olmayan bir ayrım vardır. Başka bir anlatımla sahip olduğu araçlar ve güç nedeniyle demokratik bir devlet formundan totaliter devlet modeline geçiş her zaman olasıdır¹¹. Bunun en bariz örneğini, her ne kadar mutlakıyetçi bir siyasal yapılanmanın tasfiyesi olsa da, daha Aydınlanma düşün-

premodern devletin sahip olmadığı bir güç ve imkân vermiştir. Giddens da bu duruma, yönetsel iktidarın yeni aygıtlarını oluşturmak için kurulmuş olan enformasyon sistemlerinin biçimini anlatmak amacıyla kullandığı gözetim kavramı tartışmasında işaret ederek şunu söylemektedir: “Modern devlet bu sürecin ilk örneğidir.” (Giddens ve Pierson, 1998: 96).

10 Modern devlete içkin olan bu denetim araçlarını -ki bunları baskı aygıtları ve ideolojik aygıtlar şeklinde ayırır- ve bunların nasıl işlevselleştirildiğini inceleyen Althusser, devletin söz konusu aygıtları kullanarak bireyleri sisteme entegre ettiğini/kendi egemenlik alanlarına hapsedtiğini, sosyal hareketliliği kontrol etmeye çalıştığını belirtir (1991: 27).

11 Geleneksel devletlerden ziyade ulus devletlerin [modern devletin] bir özelliği olan totalitarizme kapılma/ona meyletme açısından, çağdaş dünyada ona karşı tamamen bağımsız bir ulus devlet türü yoktur (Giddens, 1984: 291).

cesinin idealleri canlı iken; eşitlik, özgürlük ve kardeşlik sloganı büyüsunü yitirmemişken bu ideallerle gerçekleşen bir devrimin hemen akabinde, o ana dek görülmemiş bir devlet terörünün kendisini gösterdiği 1789 ve sonrasında görmek mümkündür. İşte bu durumu, modern devletin totaliter ve baskıcı yönünü, belki de ilk teşhis eden ve sonrasında da itirazlarını güçlü bir şekilde dile getirenler, Fransız Devrimi'nin terörünü gören muhafazakâr düşünürlerle onların takipçileri olmuştur.

II. Muhafazakârlığın İtirazları ve Modern Devletle Hesaplaşma¹²

Aydınlanmayla birlikte Ortaçağ'ın dayanışmacı toplum yapısı, kilisenin paternalist konumu, gizemli bir dünyayı şekillendiren erdem ve asalet gibi kavramlar anlamını yitirmeye başlarken; peşi sıra gelen sanayi devrimi ve egemen olan üretim mantığı da, olumsuz yönlerinden soyutlanarak idealize edilen ve geçmişin külleri üzerinde yükselen soğuk ve ruhsuz bir dünyanın yanı sıra, yalnızlaşan bireyi işaretlemeye başlamıştır. Devrim ve isyanlarla, onların siyasal sonucu olan terör ise, ütopyik cennetin cehenneme dönüşmesi anlamına geliyordu. Bu yönüyle Rönesans'tan itibaren Avrupa'da başlayan; toplumsal, siyasal ve felsefi boyutlarıyla tarihsel bir farklılaşmaya işaret eden; Reformla dini; sanayi devrimi sürecindeki gelişmelerle sosyolojik ve ekonomik boyutları ön plâna çıkan bu dönüşüm, eski yapıları yıkarak ilerlerken, muhafazakârlığın da eleştirilerini yoğunlaştırdığı ve kendisini temellendireceği düşünsel zemini oluşturuyordu (Özipek, 2004: 67-68)¹³. Bu bağlamda muhafazakârlık da kendi felsefi düşüncesini inşa ederken, topluma ve siyasete ilişkin temel tezlerini, Aydınlanma aklına ve bu aklın felsefi omurgasını oluşturduğu modernleşme anlayışına itiraz üzerine kurmuştur.

Buradan bakılınca muhafazakârlık için modern toplum, bireyin içinde nefes alabileceği atmosferin giderek daha fazla daraldığı, devlet otoritesinin birey ve sivil yapılanmalar aleyhine büyüdüğü, eşit ve özgür bireylerin kendi gelecekleri üzerinde belirleyici olmasını öngören demokrasinin, bunu

12 Başlık, bir bütün olarak muhafazakâr ideolojinin Aydınlanma ve modernleşme eleştirisini; genel kabul ve retlerini ele alma ve tüketme iddiasında değildir. Bu bölümde yalnızca muhafazakâr siyasal düşüncenin ana ekseninin de oluşmasına imkân veren ve bir başlangıç olarak modern devlet eleştirisinin haklılaştırılması çabalarında işlevselleştirilen Aydınlanma ve onun toplumsal-siyasal sonuçlarına dönük değerlendirmeler ve buradan hareketle modern devletin kritize edilmesi ele alınacaktır.

13 Ancak belirtmek gerekir ki, muhafazakârlık, Aydınlanma ile bütünsel olarak kesin sınırlarla ayrılmış olmaktan çok diyalektik bir karşıtlık ilişkisi biçiminde anlaşılmalıdır. Muhafazakârlık, tarihsel olarak Aydınlanma ile aynı dönemi paylaşmış olmanın yanı sıra, muhafazakâr düşünce geleneği içerisinde sayılabilecek birçok isim aynı zamanda Aydınlanma düşünürü olarak da belirginleşecektir. Bu anlamda Aydınlanma ve muhafazakârlık ilişkisi basit bir karşıtlık ilişkisi olarak okunmamalıdır (Özipek, 2004: 33, 34).

gerçekleştirme durumunun tartışılır hale geldiği bir insanlık durumunu ifade etmektedir (Bülbül ve Özipek, 2011: 5). Öyle ki, devletin asla müdahale edemeyeceği bireye ait bir çekirdek özgürlükler alanı ve toplum yapısına yapılan vurguya; devletin yetki ve baskı kullanımının başta aile olmak üzere din, gelenek ve diğer kurumların alanının sınırında durması çağrısına; siyasal otoritenin meşruluğunun bunları tanıyıp saygı göstermesine bağlı olduğunun dile getirilmesine rağmen modern devlet, sahip olduğu denetim gücüyle, muhafazakârlığın ısrarla üzerinde durduğu ve önemini vurguladığı ara kurumlarda yaptığı geniş tahribatla, özgürlüğü de büyük ölçüde kullanılamaz hale getirmiştir (Özipek, 2004: 139). Bu da aslında, modern bakışın diğer beşeri kurumlarda olduğu gibi devlete de bakışındaki sorundan kaynaklanır. Devlet, sırf bireysel iradeler üzerinde yükselen yapay bir kurum olarak görülünce, onun tarihsel süreçteki organik toplumsal düzenin bir parçası olma vasfı; onu anlama ve açıklamanın ancak ampirik olarak tarihsel ve toplumsal pratikler ve kurumlardan, bu birikimin ürünü olan gelenek ve tecrübelerden hareketle mümkün olabileceği hakikati gözden kaçırılmış olur. Tüm bu tarihselliği ve toplumsallığı hiç yokmuş ya da yaşanmamış saymak, devleti ve siyasal düzeni sıfırdan inşa etmeye çalışmak, kaçınılmaz olarak şiddete yol açacaktır. Bu açıdan ideal bir toplum projesinden hareketle, siyasal otorite aracılığıyla tüm toplumu dönüştürmeye çalışmak, toplumsal ve siyasal düzene dair yanlış bir çözümlemenin tehlikeli bir sonucudur (Duman, 2012: 108-109). Bu tehlike, modern devletin doğasına içkindir. Başka bir anlatımla onun belirli bir tarihsel dönemdeki tezahürlerine ilişkin değildir. Koşulların uygunluğu, zorlamaların tazyiki ve tercihlerin belirleyiciliğine bağlı olarak kendisini gösterebilecek bir özür.

Esasen muhafazakârlar devletin kendisine, yani bir siyasal otoritenin varlığına itiraz etmezler. Hatta onun gerekliliğine inanırlar. Ancak onun *yeni* biçimine karşı ciddi kuşkuları ve güçlü itirazları vardır. Bu yeni siyasal iktidar modeli, toplumsal olana karşı çok tehditkârdır. Zira Poggi'nin ifadesiyle muhafazakârlara göre bu devlet, öylesine yapılanmıştır ki, sınırsız miktarda gücü ele geçirebilir, yaratabilir, saklayabilir, kullanabilir ve bunları açık uçlu bir kullanım alanına taşıyabilir (Poggi, 2008: 111). Modern devlet, kendisinde potansiyel olarak var olan bu imkânı kullanmaktan ise çekinmemiştir. Muhafazakârlığın önemli düşünürlerinden birisi olan Bonald'a göre, devrim öncesi çeşitli yapılar –aile, kilise ve diğer kurumlar– arasında bölünmüş ve böylece temerküzünün sakıncaları bir ölçüde azaltılmış olan otorite, tek başına devlet tarafından üstlenilmiştir ki bu, devrimin siyasal habisliğinden başka bir şey değildir (Nisbet, 2014: 119). Bonald'ın habislik dediği duruma ilişkin olarak Nisbet, modern devleti de var eden modern toplumun,

bin yıldır insanı devlet gücüne karşı koruyan eski kurumları tahrip ettiğini; bireycilik, özgürlük, eşitlik, serbest piyasa, bilim ve ilerleme adına modern toplum ve modern sosyal felsefenin, aile, akrabalık grupları, kilise, lonca ve insanların bağıllık duydukları diğer bütün yerel ve bölgesel birliklerin altını oyduğunu söylemektedir (North, 2002: 6). Bu açıdan her ne kadar *otorite*, *hiyerarşi* ve *düzen* gibi kavramları önemse de muhafazakâr düşüncenin, devletin gittikçe artan ve merkezileşen gücüne karşı oldukça sert bir tepkisi söz konusudur. Muhafazakârlığın otoriteyi önemseyen ve toplumsal düzen için gerekli gören anlayışı, otoriter ve merkezi siyasal iktidarın sınırsız gücüyle uzlaşmamaktadır. Muhafazakârlara göre, modern devletin ve modern zamanlarda gerçekleşen devrimci değişimlerin sonucunda, bireyin içinde özgürce nefes aldığı ortamlar ve kurumlar devlet otoritesi altında gittikçe ezilmiştir (Duman, 2012: 109).

Muhafazakârlık açısından, diğer siyasal kurumların olduğu gibi devletin de tarihsel süreç içerisinde şekillenmesi, doğal bir şekilde oluşması gerekir. İktidar kurumlarının teoriye ve soyut ilkelere göre tesis edilmesi yerine, sivil toplum koşullarından ortaya çıkması; onun gelenek ve değerleriyle uyumlu bir şekilde oluşması tercih edilendir. Devlet en yüksek kurumdur, ama amaçları, ikincil ve özerk kurumların amaçlarıyla çelişmediği sürece, muhafazakârlar tarafından izlenmeye değer bulunur (Scruton, 2007: 132). Hâlbuki modern devlet, ara kurumları ve geleneksel kimlikleri tahrip ederek, ortadan kaldırarak, merkezileşmiş büyük ve geniş bürokratik mekanizmasıyla, ortadan kaldırdığı ara kurumların yerini almıştır. Ancak devlet bunu, söz konusu kurumların işlevlerini kendi üzerine alarak, bir bakıma onların “sahtesini yaparak” gerçekleştirmiştir. Bu da onun totaliter niteliğinin açığa çıkmasıdır (Woods, 2005: 17). Modern devlet, sivil toplumun ve ara kurumların işlevlerinin ve özerkliğinin başarılı bir şekilde “altını kazarak/boşaltarak” yükselmiş ve topluma nüfuz etmiştir (Perrin, 1997: 42). Nisbet’in değerlendirmesiyle Fransız Devrimi’yle birlikte devlet, bireyle arasındaki tüm özerk grupları devre dışı bırakıp, totalleşme(totaliterleşme) eğilimine girmiştir. Başka bir anlatımla modern devlet, kendisiyle yalıtılmış/yalnızlaşmış birey arasındaki her şeyi sistematik olarak ortadan kaldırmıştır. Devlet, bireyin sığınağı olan topluluksal ilişkileri/ara kurumları yok etmektedir. Modern toplumda devlet ölçüsüzce büyümüş ve bunu da bütünleşme, akrabalık, inanç gibi sistemleri geliştiren aracı toplumsal grupların özerkliği ve işlevlerini zayıf düşürerek yapmıştır. Böylece devlet, bireysellik ve eşitlikçi tutumla doğal hiyerarşileri de ortadan kaldırmış ve bireyi karşısına çırpıplak almıştır. Nisbet bu durumu Tocqueville’den yaptığı bir atıfla destekleyerek şöyle ifade etmektedir: “[B]öylesi bir iktidar yok etmez fakat toplumsal var oluşa engel olur; bireye

zulüm yapmaz ama onu bastırır, zayıflatır, ezer ve afallatır. Öyle ki toplumu, yönetimin çoban olduğu korkak ve çalışkan hayvanlar sürüsüne indirger.” Böylece devlet, gerçek ya da olası muhalefeti, ulaşmış olduğu zenginlik ve güçle ayartarak; bireysel haklar, fırsat eşitliği, kamusal refah ve güvenlik gibi değerlerin koruyucusu ve sağlayıcısı olarak iyiliğin kendisinden menkul olduğu bir kaynak haline gelir ve büyüdükçe büyür. Sonuç olarak geleneksel kurumların saygınlıklarını ve etkilerini kaybetmeleri oranında devlet, toplumsalın ve siyasalın temel kaynağına dönüşmüştür. Artık “her şeye kadir” ve eşitlik, hak, adalet, şefkat gibi özellikleri kullanan baba bir devlet vardır (Perrin, 1997: 42).

Muhafazakârlara göre böylesi bir devlet iktidarı/totalitesi karşısında sınımlanabilecek, daha doğrusu onu sınırlandırabilecek unsurlardan/yapılardan birisi, yine modern devlet tarafından tahrip edilmiş olan geleneksel ara kurumlardır. Bunlar, muhafazakârlar açısından devletin topluma doğru genişlemesi ve baskısını önleme; bireye korunaklı bir alan sağlama, onun kendisini güvende hissetmesini mümkün kılma; devlet gücü karşısında bir tampon oluşturma gibi işlevlerinden ötürü hayati öneme sahip olan kurumlardır. Bu nedenle, totaliter karakterini zaman zaman gizleyen ve çoğu zaman da aşikâr kılan aydınlanmacı ve pozitivist karakterli modern devlet formunun¹⁴, ilk uygulamalarından birisi toplumsal eşitlik ve homojenite adına söz konusu bu ara kurumların tasfiye edilmesi çabaları olmuştur. Dolayısıyla muhafazakârlar bu ilişkisellikten kaynaklanan devletin baskıcı ve ceberrut yönüyle ara kurumların varlığı arasında ters yönlü bir ilişki görür; total iktidar anlayışı karşısına ara kurumları koyar, bunların sınırında durması gereken bir siyasal aygıtı/devleti vurgularlar.

III. “Doğal Bariyerler” Olarak Ara Kurumlar

Ara kurumlar muhafazakârlar açısından geleneksel toplumda birer sığınaktır.¹⁵Modern devletin bunları tahrip ettiği ana kadar, ara kurumlar, si-

14 Modern devletin demokratik karakteri ile ilgili daha önce yapılan açıklamaların burada hatırla tutulması ve bunun yanı sıra, onun, insan hakları ve özgürlüklerle olan müsbet ilişkisinin göz ardı edilmediğinin bilinmesi yerinde olacaktır. Ancak bununla birlikte muhafazakârlar söz konusu duruma özel bir hassasiyet gösterilmesi gerektiğini ileri sürer. Örneğin Nisbet, son yüzyılın demokrasi açısından en temel probleminin ara kurumların korunması ve devlet dışındaki toplumsal otoritelerin ve diğer toplumsal ilişki kümelerinin devletin politik gücüne karşı takviye edilmesi gerekliliği olduğunu söyler (1962: 264).

15 Burke, bu ara kurumları “insan ruhunun hanları ve dinlenme merkezleri” olarak ifade etmiştir. Ancak başta Rousseau olmak üzere, rasyonalist filozofların çoğu, böylesi yapıların bireysel özgürlüğü kısıtlayıcı, eşitliğe karşı oldukları kadar devletin rasyonel siyasal otoritesinin uygulanmasına da zararlı olduğunu düşünüyorlardı (Nisbet, 2014: 127-128).

yasal otoriteyle birey arasında koruyucu bir işlev görmüşlerdir. Geleneksel ara kurumlar ve yapılar, devletin topluma doğru yayılmasını, her anlamda topluma nüfuz etmesini ve onu kuşatmasını; Akıncı'nın ifadesiyle onu "çö-kertmesini" (Akıncı, 2013: 131) önleyici bir rol üstlenmişlerdir. Öte yandan biçimi ya da örgütlenme tarzları tarihsel süreç içerisinde değişse de ara kurumların, devlet otoritesi karşısında bireylere sunduğu bağlılık ya da güvenlik duygusu, dayanışma ve beraberlik algısı, yabancılaşmayı engelleyen etkisinin (Duman, 2012: 109) yanında modern devletin, otonom sosyal grupları sindirmesinin önünde de önleyici bir işlev görmektedir. Diğer bir ifadeyle ara kurumlar kendi kendisini de koruyucu bir niteliğe sahiptir. Bununla birlikte ara kurumlar, modern demokratik devlet söylemine; devletin asla müdahale edemeyeceği bireye ait bir çekirdek özgürlükler alanı ve toplum yapısına yapılan vurguya; devletin elinde topladığı muazzam yetkiye karşın öncelikle aile olmak üzere din, gelenek ve diğer kurumların alanının sınırında durması çağrısına; siyasal otoritenin meşruluğunun bunları tanıyıp saygı göstermesine bağlı olduğunu dile getirilmesine rağmen muhafazakârlara göre modern devlet, sahip olduğu denetim gücüyle, muhafazakârlığın ısrarla üzerinde durduğu ve önemini vurguladığı ara kurumlarda yaptığı geniş tahribatla, özgürlüğü de büyük ölçüde kullanılamaz hale getirmiştir (Özipek, 2004: 139)¹⁶.

Nisbet, modern toplumun, insanı, devlet gücüne karşı koruyan eski kurumları tahrip ettiğini; ilerleme adına modern toplumun, aile de dâhil olmak üzere akrabalık gruplarının, kilisenin, loncanın ve insanların bağlılık duydukları diğer bütün yerel ve bölgesel birliklerin altını oyduğunu söylemektedir (North, 2002:6). Devlet, ara kurumları ve geleneksel kimlikleri tahrip ederek ve ortadan kaldırarak ya da çok geniş oranda onları kendine ram ederek, bireyi geleneksel olandan uzaklaştırarak merkezileşmiş, büyük ve geniş bürokratik mekanizmasıyla, ortadan kaldırdığı ara kurumların yerini almış; bireyi, devlet merkezli bir düşünüşün ve var oluşun içine hapsedmiştir. Bu, onun totaliter niteliğinin belirginleşmesidir (Woods, 2005: 17). Modern devlet, sivil toplumun ve ara kurumların işlevlerinin ve özerkliğinin başarılı bir şekilde "altını kazarak/boşaltarak" yükselmiş ve topluma nüfuz etmiştir (Perrin, 1997: 42). Dolayısıyla ara kurumların, üyeleri üzerindeki taleplerinin tiranlık anlamına gelmeyeceğini, aksine bireylerin özgürlüğü için gerekli olan destekler şeklinde anlaşılması gerektiğini söyleyen Nisbet'e göre,

¹⁶ Muhafazakâr düşünürler göre modern devlette özgürlük yoktur, çünkü modernleşme süreci devlet iktidarını sınırlandıran kurumların, yani toplum ile devlet arasında bulunan "ara kurumların" yok oluşunun tarihidir (Güngörmez, 2011: 27).

bu durum, yani ara kurumların haklarının/yapısının, bireyler adına merkezi devlet tarafından ihlal edilmesi ve ellerinden alınması gerçek bireysel özgürlüğün duvarlarının zamanla parçalanması anlamına gelecektir. Böylesi bir gelişme karşısında ara kurumların varlığı, bireyler için aracılık etme ve aracılık şartlarını besleme açısından ve aynı derecede devletin gücüne karşı tampon olmaları bakımından önemlidir. Özellikle demokrasilerde bu ara kurumlar, var oluşları ve üyelerinden kazandıkları bağlılıklarla, sosyal demokratik devletin ve onun eşitlik inancının gittikçe hipnotize eden gücünü dengelediklerinden dolayı zorunludur (2011: 82).

Bu açıdan bakıldığında aralarında iki yüzyıl gibi bir fark olmasına rağmen E. Burke ve R. Nisbet'in ortak bir kaygısı vardır: Ara kurumların ya da sivil toplumdaki örgütlenmelerin otoritesinin tahrip edilmesi, devletin içte ve dışta şiddete başvurmasına ve bir tür savaş makinesi olarak militarizme yönelmesine yol açacaktır. Fransız devrimcilerinin ara kurumları yok etmesinin, devlet karşısında bireyleri atomize hale getirerek, devletin şiddetine karşı korunmasız ve savunmasız kalmalarına yol açmasında olduğu gibi. Bundan dolayı bir ülkedeki en üst siyasal güç olan devletin, diğer meşru iktidar alanlarıyla/kurumlarıyla sınırlanması gerekir; tek çare iktidarı iktidarla sınırlamaktır. Bu bakımdan muhafazakâr düşüncede birey, devlet ve ara kurumlardan oluşan üçlü bir otorite paylaşımı mevcuttur. Devlet-birey ilişkisini dolayımlayan ara kurumların otoritesi, devletin iktidarını sınırlayan ya da siyasal eylemin sınırlarını çizen köşe taşları olarak konmaktadır (Duman, 2012: 110). Ancak modern dönemde ara kurumların kaybolmasıyla geleneksel yapıların yerini, siyasal iktidarın yeni bir formu olarak Nisbet'in ifadesiyle toplumsal sözleşmeyle vücut bulduğu iddia edilen politik cemaatin, yani devletin almış olması (Güngörmez, 2003: 149), söz konusu bu üçlü otorite paylaşım pratiği ve iddiasını alt üst etmiştir. Devlet, toplumun ara kurumlarının, yani gönüllü birliklerin, yerel birimlerin, kilisenin ve hepsinden önemlisi toplumu bir arada tutmanın ve değerlerin iletilmesinin en temel aygıtı olan ailenin de gerilemesine neden olarak (Krauthammer, 1995: 15) "gözü doymaz" bir şekilde topluma doğru bir yayılma göstermiştir (Stone, 2000: 68).

Devleti, geleneksel ara kurumların gücünü azaltmış, onları çökertmiş ve bu çöküşle birlikte de kendisini kontrol imkânlarının önemli bir kısmını ortadan kaldırmış (Güngörmez, 2011: 32) olması bireyin, devlet otoritesi karşısında çıplak ve korunmasız kalmasına; devletin gücünün, bireyi içine alıp, ona anlam ve güç kazandıran ara kurumların çok ötesine taşmasına neden

olmuştur. Bu da muhafazakârların, devlet gücünün sınırlandırılması konusundaki ısrarlı vurgularının artmasına ve özellikle de devlet eliyle toplumun her alanının siyasallaştırılmasına ve toplumun dönüştürülmesi teşebbüslerine itirazlarının güçlenmesine neden olmuştur. Özipek'in ifadesiyle muhafazakârlık açısından, böylesi bir siyasallaştırma ve dönüştürme etkinliğine teşebbüs eden devletin, "ara kurumların sınırı"nda durdurulması/durması gerekir (Özipek, 2004: 88). Başka bir anlatımla devlete "doğal bariyerler"le bir sınır oluşturulması, onun bireyi baskı altına alacak olan mekanizmalarının ve gücünün geleneksel ve doğal hududunu oluşturacaktır. Aksi takdirde birey, devletin karşı konulamaz gücü ve baskısı karşısında korumasız ve savunmasız kalacaktır. Devletin, bireyin yaşamına nüfuz etmesinin, total bir anlayışla onun bireyselliğinin bütün yönlerini kuşatmasının önündeki engellerden en başta geleni, muhafazakârlara göre işte bu "doğal bariyerler"dir. Perrin'in vurguladığı şekliyle devlet, daha doğrusu merkezileşmiş, bürokratikleşmiş, toplumun her alanına yayılmış ve nüfuz etmiş olan modern egemen devlet, bu haliyle bile karşı konulamaz bir nitelik gösterirken, ara kurumların ortadan kalktığı ve devletin bunların yerini aldığı bir vasatta, söz konusu devletin kelimenin tam anlamıyla bir Leviathan'a dönüşmesinin (Perrin, 1997: 40) önüne çıkarılabilecek bütün engeller içerisinde en önemlisi ve dikkate değer olana devletin tasfiye etmekte hevesli olduğu geleneksel ve güçlü ara kurumlar olacaktır.

Nisbet, ara kurumların bu işlevine ve işlevinin önemine, "iktidara karşı tek sığınak, rakip bir iktidardır" sözünden hareketle Tannenbaum'un "sosyal barışın yolu, sosyal kurumlar arasındaki dengeden geçer. Bilge bir devlet adamı, zemin kaybediyor gördüklerinde bu sosyal kurumları sağlamlaştırmaya çalışır; onlara bir yakınlık duymasa bile" şeklindeki ifadelerinden hareketle şu soruyu sorarak dikkat çeker: "Devletin veya büyük ölçekli herhangi bir örgütün iktidarı, eğer orada sürekli olarak birbiriyle rekabet eden otoriteler yoksa nasıl sınırlandırılabilir?" (Bülbul ve Özipek, 2011: 9)¹⁷. Oakeshott da, aynı durumu vurgulayarak muhafazakâr bir bakış açısıyla devletin nihai olarak durması gereken noktanın ve sınırın altını şöyle çizer: devlete düşen "kendi öznelerine başka inanç etkinlikleri dayatmak, onlara öğretmenlik yapmak ya da eğitmek, başka şekilde onları daha iyi ve mutlu yapmak, onları yönetmek, onları bir eylem için harekete geçirmek, onlara yol göstermek ya da ortaya çıkabilecek bir çatışmaya izin vermeyecek biçimde onları koordine

17 Eğer devletin gücü yekpare bir nitelik kazanırsa, toplumdaki diğer bütün otorite türleri, bu güçle ilişkilerinde toplumun tamamına etki edecek hayati sorunlarla karşı karşıya kalacaklardır (Nisbet, 1962: 264).

etmek değildir... Devletin görevi sadece kural koymaktır” (Oakeshott, 1962: 187). Kural koyan, kuralların uygulanmasını denetleyen, düzeni ve güvenliği sağlayan ama daha fazlasına karışmayan bir devlet, muhafazakârlar açısından kabul edilebilir bir devlettir. Sınırlı bir etkinlik alanı olarak görülen siyaset ve onun kurumsal mekanizması olan devlet yeni bir toplumsal ve siyasal düzen kurmanın aracı olarak görülemezler. Bunun ara kurumların tahribiyle yapılmaya çalışılması asla kabul edilebilir bir durum değildir. Dolayısıyla devlet denildiğinde muhafazakârların aklına ilk gelen , korku ve tedirginliktir. Bu nedenle muhafazakârların öncelikli düşüncesi devleti sınırlandırmaktır. Muhafazakârlar, modern demokrasinin devleti sınırlandırmak için inşa ettiği mekanizmaları onaylamakla birlikte¹⁸ yetersiz bulurlar. Zira Güngörmez’in ifadesiyle muhafazakârlar şu soruyu sorarlar: “Modern toplumda devleti sınırlamanın en iyi yolu hukuktur. Hukuk devleti ilkesini tesis etmekle acaba gerçekten devlet tam olarak sınırlanmış olacak mıdır?”. Muhafazakârlara göre hukukla sınırlandırma gerekli ama yeterli değildir. Devleti hukukla sınırlamak yetmez, egemenin hukukunu denetleyecek, ona karşı bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasını sağlayacak toplumsal bariyerlere ihtiyaç vardır (Güngörmez, 2011: 37).

Muhafazakârlar, bu bariyerlerin olmaması halinde, toplum ve bireyin, devletin baskıcı, totaliter yüzüyle karşı karşıya kalacağını düşünürler. Bu durum, onlar için en korkutucu siyasal gelişme olacaktır. Nitekim Fransız Devrimi’yle birlikte, devlet, ara kurumları siyasal ve toplumsal alandan tasfiye etmeye çalışarak, onların “sahtesini yaparak”, içlerini boşaltıp işlevsiz bırakarak ya da işlevsizleştirmeye çalışarak, boşalttığı alanda kendisini var etmeye ve tahkim etmeye çalışmıştır. Hemen akabinde ve sonrasında da çok güçlü muhafazakâr tepkiler kendisini göstermeye başlamıştır. Bu güçlü itirazın en temel çağrısı, modern toplumda ve modern devletin etkinliği altında bireyin nefes alabileceği alanın gittikçe daralıyor olduğudur. Soruna ilişkin bu tespit, muhafazakârlar açısından aynı zamanda çözümü de kendi içerisinde barındırmaktadır: Ara kurumların ihyası ya da var olanların korunması. Mademki, devletin birey ve topluma daha fazla nüfuz etmesinin önündeki engellerden birisi bu ara kurumlardır ve devlet bunları tasfiye etme çabasıdadır, o halde bunların korunmaları ve sürdürülmeleri gerekir. Muhafazakâr

18 Burada tekrar muhafazakârların, demokratik mekanizmalara sahip de olsa modern devletin rüşeym halinde bir totaliter karaktere sahip olduğuna dair inançlarını hatırlamak gerekir. Örneğin Bonald’ın bu konudaki görüşlerini değerlendiren Nisbet şöyle der: Louis de Bonald’ın çok önceleri farkına vardığı gibi despotizm ile demokrasi müşterek bir amacı paylaşır: Sosyal farklılıkları ortadan kaldırmak ve böylece eşitliği sağlamak. Bu da sonuçta bireyin, devletin gücüne ve etkisine daha doğrudan maruz kalmasına neden olur (1944: 327).

düşüncede ara kurumlar, yalnızca siyasal işlevlerinden dolayı değil, sosyal ve diğer geleneksel işlevlerinden dolayı da önemlidir ve korunmaya-sürdürülmeye değerdir.

Sonuç

Modern devletin, elinde bulundurduğu iktidarı, toplumdaki diğer sosyal otoriteler ve ara kurumlar aleyhine genişleterek büyümesi, onları tahrip ederek birey ve toplumla aracısız bir iktidar ilişkisi tesis etmesi muhafazakârlara göre yıkıcı sonuçlar doğuracak bir gelişmedir. Aslında onların bu teorik itirazları, merkezileşmiş bir politik iktidar ve bunun uygulama tezahürleriyle ortaya çıkan, ara kurumları tahrip ederek bireyin, içerisinde güven duyduğu toplumsal ilişkiler ağını parçalayan devlet pratiklerini takiben ortaya çıkmıştır. Başka bir anlatımla, Muhafazakârlar olanı bizzat yaşayarak ve hissederek tecrübe edip, bu can yakıcı tecrübelerini teorileştirmişlerdir. Örneğin Burke, Fransız Devrimi'nin terör döneminin, toplumu nasıl istikrarsızlaştırdığını, toplumsal dokuyu nasıl tahrip ettiğini, bireyi nasıl yalnızlaştırdığı ve korumasız bıraktığını gördükten sonra tepkilerini dile getirdiği eserini kaleme almıştır. Bu nedenle muhafazakârlar soyut düşünceden hareketle değil olandan hareketle değerlendirmelerde bulunmuş, bu çerçevede de ara kurumları tahrip eden devletin, birey ve toplum üzerinde nasıl yükseldiğini ve ne gibi etkilere yol açtığını eleştirel bir gözle resmetmeye çalışmıştır. Dolayısıyla devletin, modern demokratik görünümüyle bile, zaman zaman açık ettiği, çoğu zaman da örtülü bir şekilde icra ettiği totaliter niteliğine itirazları da böylesi bir epistemolojik arka plandan kaynaklanır.

Devlet, muhafazakârlar açısından ara kurumları ortadan kaldırarak, azaltarak veya etkisizleştirerek kendi iktidar alanını genişletmiş ve ara kurumlarının tasfiyesi ile ortaya çıkan boşluğu da bizzat kendisi doldürmüştür. Bu, bireyin ve bütünüyle onu saran toplumsal yapının, devletin ihlallerine karşı büyük oranda savunmasız kalması anlamına gelecektir. Bir takım demokratik pratikler ya da hukuk devleti gibi ilkeler, bu ihlallerin kararlı ve kalıcı bir şekilde önlenmesi için yeterli güvenceleri sağlamamaktadırlar. Dolayısıyla muhafazakârlar, devletin tahrip ettiği veya etmeye çalıştığı bu ara kurumların, merkezileşmiş devasa bürokratik mekanizmasıyla devlet iktidarının sınırlandırılması; onun ihlallerinin önlenmesi amacıyla yeniden düşünülmesi gerektiğini söylerler.

Devletin topluma yayılması, toplumsal olanı daha fazla işgal etmesi; eğitimden sanata, mimariden kültürel olana kadar hemen her alana el atması,

onun bu yayılcılığı karşısında ara kurumların önemini tekrar gündeme getirir. Birer sığınak olan ara kurumlar, devletin total uygulamaları karşısında birey için koruyucu ve sağaltıcı bir işlev görürler. Muhafazakârlara göre bunların ortadan kalkması ya da zayıflaması, toplumun ve onun bünyesindeki toplulukların hayatiyetini tüketir; sonuçta devlet, “*eskiden onu sınırlayan dini, ekonomik ve ahlaki otorite bağlarının kısıtlayıcılığından özgürleşmesi*”(!) ile bireyin özgürlüğünün en büyük tehdidi haline gelir. Muhafazakârlar açısından birey ve özgürlüğü söz konusu olduğunda ara kurumlar, modern devlete göre daha güvenilirdir. En azından birey üzerindeki otoritesi kısmidir.

Kaynakça

- AKINCI, M. (2013). “Muhafazakârlık”. *Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler*, Der. Ömer Çaha ve Bican Şahin, Ankara: Orion Kitabevi.
- ALTHUSSER, L. (1991). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Çev. Y. Alp ve M. Özışık, İstanbul: İletişim Yay.
- APAYDIN A., Kutsal A. ve Atakan C. (1996). *Uygulamalı İstatistik*. 3. Baskı, Ankara: Baran Ofset.
- BARNET, V. (1999). *Comperative Statistical Inference*. 3. Ed., New York: John Wiley and Sons, LTD.
- BRANCOURT, J. P. (2000). “Estat’lardan Devlete: Bir Sözcüğün Evrimi”. *Devlet Kuramı*, Der. Cemal Bali Akal, Çev. Beki Haleva ve Pınar Güzelyürek, 2. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi.
- BÜLBÜL K. ve ÖZİPEK, B. B. (2011). “Sunuş”. *Muhafazakârlık Düş ve Gerçek*, Robert Nisbet, Çev. Kudret Bülbül ve M. Fatih Serenli, Ankara: Kadim Yayıncılık.
- COŞKUN, V. (2009). *Ulus-Devletin Dönüşümü ve Meşruluk Sorunu*. Ankara: Liberte Yay.
- ÇETİN, H. (2002). “Totalitarizm: İdeolojik Kökenleri ve Toplumsal İnşa Araçları”. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), ss. 15-43.
- ÇETİN, H. (2007). *Modernleşme Krizi, İdeoloji ve Ütopya Arasında Türkiye*. Ankara: Orion Yayınevi.
- D’ENTREVES, A. P. (2005). “Devlet Kavramı”. *Devlet Kuramı*, Der. Cemal Bali Akal, Çev. Başak Baysal, 2. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi.
- DAVİS, S. (2005). “Aydınlanma”. *Liberal Düşünce*, Sayı: 37, Kış, ss. 5-10.
- DUMAN, F. (2012). “Devlet”. *Siyaset Bilimi*, Der. Halis Çetin, 3. Baskı, Ankara: Orion Kitabevi.
- ERDOĞAN, M. (2006). *Aydınlanma, Modernlik ve Liberalizm*. Ankara: Orion Yayınevi.
- FOULCAULT, M. (1994). *Power*. (İngilizceye) Çev. Robert Hurley vd., Ed. James D. Faubion, New York: New Press.
- FRİEDRİCH, C. J. ve BRZEZİNSKİ, Z. K. (1964). *Totaliter Diktatörlük ve Otokrasi*. Çev. Oğuz Onaran, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları.
- GİDDENS, A. (1984). *The Nation State and Violence*. Cambridge: Polity Press.
- GİDDENS, A. (2004). *Modernliğin Sonuçları*. Çev. Ersin Kuşdil, 3. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yay.

- GIDDENS, A. ve PIERSON, C. (1998). *Conversations With Anthony Giddens: Making Sense of Modernity*. Oxford: Polity Press.
- GÜNGÖRMEZ, B. (2003). "Muhafazakârlığın Sosyolog Havarisi Robert Nisbet". *Doğu Batı*, (25), ss. 147-157.
- GÜNGÖRMEZ, B. (2011). "Modernleşme ve Ara Kurumların Çöküşü". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 8 (29-30), ss. 25-38.
- HUNTINGTON, S. P. (1968). *Political Order in Changing Societies*. London: Yale University Press.
- KAHRAMAN, H. B. (2007). *Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye*. 2. Basım, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- KIZILÇELİK, S. (1994). "Postmodernizm: 'Modernlik Projesine' Bir Başkaldırı". *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 30.
- KRAUTHAMMER, C. (1995). "A Social Conservative Credo". *The Public Interest*, (Fall), ss. 15-22.
- KUKATHAS, C. (2003). *The Liberal Arcipelago: A Theory of Freedom and Diversity*. Oxford&New York: Oxford University Press.
- LİNZ, J. J. (2008). *Totaliter ve Otoriter Rejimler*. Çev. Ergun Özbudun, Ankara: Liberte Yayınları.
- NİSBET, R. (1944). "De Bonald and The Concept of The Social Group". *Journal of the History of Ideas*, 5(3), Jun., ss. 315-331.
- NİSBET, R. (2011). *Muhafazakârlık Düş ve Gerçek*. Çev. Kudret Bülbül ve M. Fatih Serenli, Ankara: Kadim Yayıncılık.
- NİSBET, R. (2014). "Muhafazakârlık". *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, Ed. Tom Bottomore ve Robert Nisbet, (İlgili Kısım Çev. Erol Mutlu), 3. Baskı, İstanbul: Kırmızı Yay.
- NİSBET, R. (1962). *Community and Power, (Formerly The Quest for Community)*. New York: Oxford University Press.
- NORTH, G. (2002). "Robert Nisbet: Conservative Sociologist". Gary North Archives, <http://www.lewrockwell.com/2002/08/gary-north/antiwar-conservative/>, (Erişim Tarihi: 09.10.2015).
- OAKESHOTT, M. (1962). *Rationalism in Politics*. London: Methuen and Co LTD.
- Online Etymology Dictionary. (2015). "Statistics". <http://www.etymonline.com/index.php?term=statistics>, (Erişim Tarihi: 09.10.2015).
- ÖZİPEK, B. B. (2004). *Muhafazakârlık Akıl, Toplum, Siyaset*. Ankara: Liberte Yay.
- PAZ, O. (1994). "Şiir ve Modernite". *Modernite versus Postmodernite*. Der. Mehmet Küçük, Çev. Nilgün Tural-Küçük, Ankara: Vadi Yayınları.
- PERRİN, G. R. (1997). "Robert Nisbet and The Modern State". *Modern Age*, (Winter), ss. 39-47.
- PIERSON, C. (2014). *Modern Devlet*. Çev. Neşet Kutluğ ve Burcu Erdoğan, 2. Baskı, İstanbul: Çiviyazıları Yayınevi.
- POGGİ, G. (2008). *Devlet, Doğası, Gelişimi ve Geleceği*. Çev. Aysun Babacan, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- POOLE, R. (2005). *Morality and Modernity*. New York: Routledge.
- SCHMITTER, P. C. (1974). "Still the Century of Corporatism?". *The Review of Politics*, 36(1), Jan., ss. 85-131.

- SCRUTON, R. (2007). A Dictionary of Political Thought. 3. Edition, New York: Palgrave Macmillian.
- STONE, B. L. (2000). "Robert Nisbet on Conservatism Dogmatics". Society, (March/April), ss. 68-74.
- ŞAYLAN, G. (1996). Çağdaş Düşünce Akımları: Postmodernizm. Ankara: TODAİE Yayınları.
- TURANLI, M. ve GÜMÜŞ, S. (2010). Temel İstatistik. 3. Basım, İstanbul: Der Yay.
- WALKER, M. (1972). The National Front. London: Fontana.
- WARD, R. E. ve RUSTOW, D. A. (1964). "Introducton". Political Modernization in Japan and Turkey, Der. Robert E. Ward ve Dankwart A. Rustow, New Jersey: Princeton University Press.
- WOODS, T. E. (2005). "Twilight of Conservatism". Ideas, December (5), ss. 17-20.
- YILDIZTURAN, I. (2009). "Toplumsal İlişkiler Ekseninde Güneş Ülkesi'ne Totalitarizm Işığında Bir Bakış". Hukuk Gündemi Dergisi, Sayı: 10, Bahar, ss. 66-79.